

PREGLEDNI RAD

Iva BELJAN (Mostar – Filozofski fakultet)

NARACIJA U HISTORIOGRAFIJI

TEORIJSKI ASPEKTI

UDK 930.1:82.01

Rad propituje suvremene teorijske poglede na ulogu jezika i pripovjednih struktura u historiografskim prikazima zbilje. Razmatraju se, ponešto pojednostavnjeno, četiri teorijska (s praktičnim primjenama) pristupa ovom problemu, koji je posljednjih tridesetak godina važna tema rasprava teoretičara povijesti i književnosti. Prvi, tradicionalni pristup, jezik i naraciju drži tek neutralnim sredstvima za prezentaciju stvarnih činjenica; drugi, nenarativni pristup, odbacuje historiografiju pripovjednoga tipa kao novelističku i mitsku; treći, narativistički, historiografiju promatra kao jedan vid književne prakse, a četvrti pristup nastoji dati uvid u specifičnu ulogu i moć naracije u prikazima zbilje. Ovdje se promatraju i sličnosti i razlike između pojedinih autora te pokušavaju osmisliti mogući načini analize historiografskih tekstova upravo preko naracije.

201

U posljednjih je nekoliko desetljeća uloga jezika i pripovijedanja u historiografiji postala česta tema rasprava, kako književnih teoretičara, tako i teoretičara historije i profesionalnih povjesničara.¹ Intenzivno se upozorava na to da su osobine prije smatrane književnima ključne i za neknjiževne diskurse. Retoričke figure, držane važnima za književnost, a tek ukrasima u drugim diskursima, pokazalo se, oblikuju mišljenje uopće, a naracija je postala jedna od važnih točaka rasprava o prirodi historiografije koja u svojim prikazima prošlosti koristi priču kao sredstvo predstavljanja i objašnjavanja. Tradicionalna se historija ovim pitanjima (uglavnom) nije bavila, strogo je

¹ Povjesničarka Mirjana Gross razlikuje termine *povijest*, u značenju zbilje i povijesnoga kretanja uopće, *historiju* kao svako bavljenje prošlošću, *historijsku znanost* kao profesionalnu historiju, te *historiografiju* – pismeno izlaganje rezultata istraživanja, skup historijskih djela. Smatra da »upotreba istog pojma za povijesnu zbilju i za pripovijedanje o njoj zacijelo ne potječe iz nedostatka izražajnog bogatstva pojedinog jezika nego iz naslijeđena načina mišljenja i shvaćanja života« (Mirjana Gross: *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber, Zagreb 2001, str. 17–18).

odjeljivala historiografiju od književnosti, smatrajući da se prva bavi realnim, a druga imaginarnim predmetima; jezik je držala tek instrumentom, a pripovjedne strukture tek »neutralnom ‘ambalažom’ u koju se pakiraju povijesne činjenice, tipom diskurza koji je prirodno prikladan za izravno prezentiranje povijesnih događaja.«² Međutim, lingvistički je obrat – shvaćanje da jezik nije tek nomenklatura za stvari koje postoje izvan njega, nego da oblikuje mišljenje i proizvodi vlastite kategorije – doveo ovu sigurnost u pitanje. Otvoren je niz problema: sama zbilja, »činjenica« koja postoji i treba je samo jezično prezentirati, postala je diskutabilna, jezik i pripovjedne strukture kojima se povjesničari služe prestali su biti prirodni i neupitni, a status historiografije kao discipline koja objektivno i nepristrano prezentira činjenice same po sebi dane, neovisne i izvanjske umu povjesničara, doveden je također u pitanje.

Mislioni širokoga pokreta što ga nazivamo postmodernizmom pokušali su »dekonstruirati« tradicionalnu historiografiju tvrdeći da u njoj ne postoje obavijesti o prošlosti nego o drugim interpretacijama prošlosti; historija nije rekonstrukcija nego konstrukcija prošle zbilje, koja se odnosi prema zbilji slično kao i književnost.³ Tako se historiografijom počinju baviti kao jednom od diskurzivnih praksi, bez proučavanja njezine veze sa stvarnošću, stvarnošću koju redovno stavljaju u navodnike. Prije toga teorijski pravci poput strukturalizma i semiotike proširuju svoj interes s usko shvaćene književnosti na široko polje kulturnih fenomena, a naratologija

202

² Hayden White: *Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti*, »K. Časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju«, 1/2003, str. 33–54, ovdje str. 34.

³ Richard Harvey Brown, primjerice, smatra da je znanost, ne samo historijska nego cjelokupna, stvorila uvjerenje kako može razviti jednodimenzionalan rječnik koji će imati zrcalan odnos prema empirijskim predmetima, te nastoji očistiti svoj diskurs od tropa, koji su poetski i fikcionalni. Međutim svaki diskurs koristi trope, fenomeni postaju objektima znanstvenoga diskursa pomoću metafore koja ih čini dostupnima spoznaji. Odnos između metaforičkog i doslovnog ovisi o perspektivi: mi sami sebi često uklonimo ono »kao da« – metaforički karakter vlastitih pretpostavki. Historijska je znanost retrospektivna, »velika povijesna razdoblja« retrospektivne su simboličke konstrukcije povjesničara i ni jedna perspektiva nije jedini mogući način objašnjavanja. Brown smatra da ne postoji »nepriistrani pripovjedač« historijskoga pripovijedanja jer je uvijek pitanje tko pripovijeda, a pripovjedni modeli uspostavljaju načelo odabira onoga što će biti uzeto kao važeći podatak. Za Browna retorička analiza tekstova društvenih znanosti nije povlačenje u esteticizam, nego »ona može biti demistifikacija mistificiranog i kritika dominacije. [...] Može postati ideološka analiza njihovih konteksta i na taj način pomoći našem implicitnom nastojanju da realnosti postanu politički i moralno odgovornije.« (Richard Harvey Brown: *Retorika i znanost o povijesti. Rasprava između evolucionizma i empirizma kao sukob metafora*, »Quorum«, 4/1990, str. 260–275, ovdje str. 275)

ističe da je pripovijedanje opći uzorak ljudskog izraza pa u polje svoga proučavanja uključuje i historiografiju kao jedan od oblika pripovjednoga teksta. Književna se teorija primjenjuje na tekstove koji nisu književnost u užem, tradicionalnom smislu, pa tako i na historiografiju i na njezine načine pripovjednoga prezentiranja (ili iznalaženja) prošlosti. Strukturalisti upozoravaju na imaginativni i retorički karakter historijskoga diskursa, semiotika promatra historijsku naraciju kao sustav proizvodnje značenja, postmodernizam vidi u historiografiji »svojevrnsne književne pripovijesti« koje su raspolagale »velikom snagom ovjerovljavanja drugih priča – ali nikako i samorazumljivom istinitošću«. ⁴

Historiografiji niječu znanstveni status i vraćaju je na stari položaj jedne od grana retorike. Tako antropolog Claude Lévi-Strauss tvrdi da nema danih činjenica, nego ih povjesničar sam konstruira i slaže kao elemente jezične strukture koja je uvijek napisana s određenim ciljem; Roland Barthes propituje distinkciju između historiografskog i fikcionalnog diskursa te dovodi u pitanje znanstvenost i objektivnost historiografije koja, po njemu, ima ideološku funkciju, a njezini su objekti uvijek konstruirani, a ne jednostavno pronađeni. Michel Foucault sve interpretacije smatra iluzijama koje zamagljuje ono bitno, a to je volja za moć: istinu proizvode oni koji imaju moć, a zbilja je kreacija jezika. Jacques Derrida ide još dalje u propitivanju historiografije: njegova krajnja tvrdnja da ne postoji ništa izvan teksta, da tekst konstituira zbilju, dovodi i do »tekstualnosti« povijesti te potiranja granice između teksta i konteksta, što razara same temelje historiografije.

Sve ovo ukazuje na činjenicu da jezik i pripovjedne forme postaju problem. U teoriji historije (ako se polje teorije, koje je postalo razvedeno i interdisciplinarno, uopće može razdvojiti na tradicionalne discipline), propituju se uvriježena shvaćanja o metodologiji pisanja, a osobito je aktualno pozivanje teoretičara na suvremenu lingvistiku i književnu teoriju, praktično – postavljanje zanemarena pitanja o ulozi jezika i pripovjednih struktura u predstavljanju zbilje. Odnos između historiografije i književnosti postaje zaoštren dovođenjem u pitanje razlike između istinitog i poetskog, faktičnog i fiktivnog, što je bilo neupitno uporište njihova tradicionalnog razdvajanja. Rasprave o ulozi jezika i pripovijedanja u historiografiji postaju užarena tema diskusija. Uska veza historiografije i pripovijedanja postala je očita, a teorijska objašnjenja veoma različita. Nešto pojednostavnjeno gledano, u pristupima ovom problemu mogli bismo izdvojiti četiri osnovna stava:

⁴ Vladimir Biti: *Upletanje nerečenog*, Matica hrvatska, Zagreb 1994, str. 172.

1. Tradicionalno gledanje historiografiju smatra izlaganjem objektivna znanja o prošlosti, a jezik i pripovijedanje tek sredstvima u prezentiranju zadanih činjenica, neovisnih o povjesničaru – književnost se i historiografija koriste pripovijedanjem, ali dok prva izmišlja priče, druga priča stvarne priče.
2. Tendencije u historijskoj znanosti u 20. st. (u teorijskom i praktičnom segmentu) odbacuju narativnu historiografiju kao dramatičnu i novelističku: priča ukazuje na predznanstvenu vezu historiografije i mita – da bi historiografija bila znanost, potrebno je očistiti »povijest« od »pripovijesti«. Za ovaj pristup karakteristično je utjecanje društvenim znanostima, poput sociologije, ekonomije, antropologije, i njihovim metodama.
3. Stav koji ne odbacuje naraciju u historiografiji nego u njoj gleda objasnidbeni model te nastoji sagledati učinke historiografije kroz retoričku i naratološku analizu; obilježava ga utjecanje lingvistici, književnosti i književnoj teoriji te osuvremenjeno promatranje historiografije kao jedne od grana retorike.
4. Pokušaj odbacivanja obiju krajnosti (kako tradicionalna shvaćanja, tako i poistovjećivanja historiografije s književnim artefaktima) kao redukcionizama te propitivanje specifične uloge naracije u historiografiji kao disciplini različitoj od književnosti.

Pozabavit ćemo se svakim gledištem pojedinačno, izuzev prvoga, tradicionalnog shvaćanja, koje zapravo služi kao polazište i kao polje propitivanja svakom od navedenih pristupa. Pritom je važno napomenuti kako ovaj pregled nema pretenziju da bude sustavan i obuhvatan prikaz svega što se u vezi s ovim pitanjem pojavilo (što bi zbog količine radova na tom polju bilo i veoma teško), nego želi propitati ideje reprezentativnih autora iz svake skupine, koje bi mogle biti polazište i opravdanje pristupu historiografskim tekstovima preko naracije.⁵

⁵ Od hrvatskih se autora ovim teorijskim pitanjima najviše bavio Vladimir Biti: usp. *Historiografska fikcija kao izazov genologiji i teoriji diskursa*, »Filozofska istraživanja«, 3/1991, str. 693–703; *Novoromantičarsko privilegiranje književnosti nad historiografijom*, »Umjetnost riječi«, 4/1992, str. 333–344; *Spor romana i historiografije oko zastupanja stvarnog*, »Književna smotra«, 85/1992, str. 3–7; *Povijest kao književnost – književnost kao povijest. Uz aktualno oživljavanje romantičarsko-prosvjetiteljsko kontroverze oko historiografske fikcije*, »Republika«, 9–10/1993, str. 85–102; *Strano tijelo pripovijesti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2000. (donosi ponovo, između ostalih, i ovdje nabrojene radove), te neka poglavlja u knjizi *Upletanje nerečenog i natuknice u Pojmovniku suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb 2000.

1. POMRAČENJE PRIČE⁶

U raspravama o prirodi historijskog pripovijedanja postavljeno je pitanje o primjerenosti forme priče za prikazivanje stvarnosti. U prvoj polovici 20. stoljeća dvije struje u historijskoj znanosti započinju obračun s narativnom historijom: marksistički povjesničari i tzv. škola Anala. Poricanje pripovjednoga karaktera historije, odnosno adekvatnosti forme priče, povezano je sa žestokim napadom na događajnu historiju, političku historiju, historiju kraljeva i bitaka – što su sve sinonimi kritičarima tradicionalne historije, čiji je interes usmjeren prema događajima pripisanim djelatnim ljudskim činiteljima. Protivnici događajne historije dovode u pitanje model stvaranja povijesti u kojemu djeluju pojedinci koji se mogu identificirati i koji su nositelji povijesti: kraljevi, poglavari, vojskovođe, ministri, crkveni velikodostojnici. Pojedinaac nije glavni nositelj povijesnih promjena, pa ne može biti objekt historije, nego to treba biti »totalna društvena pojava« u svim dimenzijama: ekonomskoj, političkoj, društvenoj, kulturnoj, duhovnoj. Konceptu događaja suprotstavlja se koncept društvenoga vremena, a osnovne mu se kategorije – konjunktura, struktura, tendencija, ciklus, rast, kriza – preuzimaju iz društvenih znanosti s kojima se historijska znanost nastoji povezati, a to su sociologija, ekonomija, demografija, geografija, antropologija. Kritika događajne historije istodobno je i odbacivanje kategorije priče i pripovjednog razumijevanja: događajna historija može biti samo priča, a kako se odbacuje koncept događajne historije, odbacuje se i priča. S tim je povezana i kritika svjedočanstava, a umjesto njima povjesničar se utječe tragovima poznatima arheologu ili povjesničaru ekonomije i društvenih struktura.

Te su tendencije bile vezane uz marksističke povjesničare, osobito britanske škole (Eric Hobsbawm, Christopher Hill, E. P. Thompson): oni su se u 60-im godinama 20. stoljeća počeli zanimati za »povijest odozdo«⁷ te su se od istraživanja povijesti političkih vođa i institucija okrenuli »proučavanju društvenog ustroja i svakodnevice radnika, slugu, žena, etničkih skupina i

⁶ Sintagma »pomračenje priče« (*occultation du récit*) pripada Paulu Ricœur, zapravo je to naslov poglavlja u knjizi *Temps et récit* koje se bavi historiografijom nenarativnoga tipa.

⁷ Izraz »povijest odozdo« osmislio je E. P. Thompson kako bi izrazio usmjerenost svoga interesa na proučavanje običnih ljudi umjesto njihovih političkih organizacija, a rezultat je tog interesa i njegovo kapitalno djelo *Stvaranje engleske radničke klase* (*The Making of the English Working Class*, 1963).

sličnog«. ⁸ Škola Anala (premda bi izraz »škola« trebalo uzimati uvjetno jer između povjesničara koje je okupljala ima velikih razlika i u gledanju na zadaću historiografije i u konkretnim ostvarenjima) također postavlja pitanja o primjerenosti forme priče za prikazivanje stvarnosti. Časopis *Anali ekonomske i socijalne historije* pokrenuli su 1929. godine Marc Bloch i Lucien Febvre; 1946. dobiva novi naziv: *Anali – ekonomije, društva, civilizacije*.⁹ Manifestom se Anala smatra djelo pripadnika druge generacije, Fernanda Braudela: u impresivnoj dvosveščanoj knjizi *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* (1949) izlaže precizan model tendencija socijalnih povjesničara. Polazi od toga da u životu ljudske zajednice postoje pojave koje se mijenjaju sporo i pojave koje se mijenjaju brže. Ove posljednje lakše je zapaziti i zbog toga je tradicionalna historiografija bila usmjerena na njih, dok je previdala spore procese, teže zamjetljive. Braudel težište prebacuje upravo na ove druge, a u objašnjenju se koristi metaforom morske vode: zapažamo ono što se događa na površini mora, ali ne i ono što se zbiva u dubinama.¹⁰ Stoga tri razine analize povijesti povezuje s trima vremenima: geografskim, društvenim i individualnim. Uvodi u proučavanje i nove pojmove: struktura ili »dugo trajanje« određeno je geografskim miljeom, konjunktura ili »srednje tra-

206

⁸ Lynn Hunt: *Historija, kultura i tekst*, u: Lynn Hunt (ur.): *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb 2001, str. 25–51, ovdje str. 26.

⁹ Školom se Anala i uopće socijalnom historiografijom od hrvatskih autora najviše bavila povjesničarka Mirjana Gross.

¹⁰ Njegov trodijelni koncept povijesti ostvaren je i praktično u ovoj knjizi: »Prvi dio obrađuje jednu gotovo nepomičnu povijest, povijest čovjeka u njegovim odnosima s okolinom koja ga okružuje; jednu polaganu povijest koja teče, koja se transformira, sastavljenu često od upornih povrataka, ciklusa koji se bez prestanka ponavljaju« (Fernand Braudel: *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, 1. sv., Antibarbarus, Zagreb 1997, str. 17). Taj dio, naslovljen »Udio sredine«, u znaku je zemljopisa, odnosno prostora, i bavi se reljefom, granicama, oceanima, klimom, smjenom godišnjih doba i aspektima ljudskoga života određenima tim čimbenicima. Drugi dio knjige, »Zajedničke sudbine i sveukupna kretanja«, usmjeren je na drugi »sloj« povijesti: »Ispod te nepomične povijesti razlikujemo jednu povijest usporena ritma: [...] jednu *socijalnu* povijest, povijest grupa i grupica. Kako ti dubinski valovi podižu sveukupnost sredozemnog života, eto što sam se pitao u drugom dijelu svoje knjige, proučavajući redom ekonomije, države, društva, civilizacije, pokušavajući, napokon, da bih bolje osvijetlio svoju koncepciju povijesti, pokazati kako sve te sile iz dubine djeluju na složenom području rata. Jer rat, poznato nam je, nije čisto područje individualne odgovornosti.« (str. 17–18) Treći se dio, »Događaji, politika i ljudi«, bavi tradicionalnim područjem historijske znanosti, ali Braudel do njega dolazi tek preko onoga što drži dubinskim slojevima povijesnoga kretanja: »Treći dio, naposljetku, obrađuje tradicionalnu povijest, povijest po mjeri ne čovjeka već jedinke, događajnu povijest [...] površinskog djelovanja, valova koje podižu plime svojim moćnim kretanjem. Povijest kratkih, brzih, nervoznih oscilacija.« (str. 18)

janje« usmjereno je društvenome životu, a »prolazni događaji« uključuju sve što se tiče individualnog. »Dugom trajanju« daje prednost: događaji su u »morskoj vodi« povijesti poput morske pjene. Primjerice: klima i njezine spore promjene bile bi čimbenik strukture ili dugoga trajanja, ono što klima uzrokuje jesu društvene promjene (konjunktura), a iza njih zbivanja na individualnome planu, pojedinačni događaji.¹¹ Braudelov je model kasnije modificiran (treća i četvrta generacija škole počinju se baviti tzv. poviješću mentaliteta, potom kulturnom historijom), ali je prihvaćen koncept dugog trajanja, povijesti sporog ritma, anonimne dubinske povijesti umjesto događajne, s kojom povezuju (i kritiziraju) narativnu historiografiju.¹²

2. POTICAJ KNJIŽEVNE TEORIJE: HAYDEN WHITE I DOMINICK LACAPRA

Mjesto naracije u historiografiji i njezina primjerenost za prikazivanje prošlosti poljuljani su i u praktičnome području. Ali problemima jezika i naracije u historiografiji počinju se od 70-ih godina 20. st. baviti i povjesničari (u prvome redu proučavatelji intelektualne povijesti i teoretičari) koji naraciju nastoje sagledati iz drukčijih aspekata te promotriti kakve učinke ona postiže u historiografiji. Među najutjecajnijim autorima te struje američki su povjesničari i teoretičari Hayden White i Dominick LaCapra, koji se

207

¹¹ Braudel napominje kako ne smatra da je individualni sloj povijesti, »ta sjajna prašina bezvrijedna, ili da povijesna rekonstrukcija cjeline ne može krenuti od te mikropovijesti«, ali kaže kako je pred čovjekom uvijek u iskušenju da ga vidi »zatvorenog u sudbinu koju on jedva stvara, u jedan svijet koji iza njega ili ispred njega zacrtava beskrajne perspektive 'dugog trajanja'« (Braudel, 2. sv., str. 618–619).

¹² Zanimljivo je u tom smislu promotriti Braudelov stil pisanja u *Sredozemlju*, koje je svojevrsan manifest nenarativne metode: on izlaže ležerno i neopterećeno, a u rečenicama mu se, paradoksalno, primjećuje sklonost – pripovijedanju. Premda ne piše pripovjednu povjesticu, Braudel ipak na neki način pripovijeda čak i kad obrađuje zemljopis, odnosno prostor: »Planina je obično svijet postrani civilizacija, stvaranja gradova i nizina. Njezina se povijest sastoji baš u tome što je nema, ostajući, dosta redovito, izvan velikih civilizacijskih strujanja koja, ipak, sporo prolaze. Sposobna da se horizontalno pružaju daleko, u vertikalnom se smjeru pak pokazuju nesposobna pred zaprekom od tek nekoliko stotina metara.« (Braudel, 1. sv., str. 32) Izbor riječi i njihov rečenični poredak baštinen je upravo – od pripovjedača. Čak i naslovi pojedinih poglavlja, primjerice »Zajedničke sudbine i sveukupna kretanja«, upućuju više na književni jezik nego na strogi jezik znanosti.

od društvenih znanosti okreću književnoj teoriji i u njoj traže odgovore na svoja pitanja.

Historiografija je, po Haydenu Whiteu, konzervativna disciplina zatvorena u načine mišljenja i prikazivanja naslijeđene iz 19. stoljeća kada je, od dijela umjetnosti i retorike, što je bila ranije, stvorena¹³ kao disciplina koja se strogo odvaja od književnosti i proglašava objektivnim i nepristranim rekonstruiranjem prošlosti »onakve kakva se dogodila«. Pripovijedanje, zajedničko joj s književnošću, smatra samo formom koja se može ispuniti »stvarnim« sadržajima. Povjesničar, prema tradicionalnu stavu, ne izmišlja priču kao pisac fikcije, on pronalazi priču koja je već sadržana u događajima prošlosti i »čeka da bude ispričana«. ¹⁴ Povijest se sastoji od proživljenih priča, individualnih i kolektivnih, povjesničar je zadatak otkriti ih, a književni vid historijske naracije tek je ukras kojim se zadržava pomnija čitatelja te postiže živost. Granica između historiografskog i fikcionalnog diskursa zasnovana je na pretpostavci o ontološkoj razlici između njihovih referenata (realni/imaginarni), a ovo su, ističe White, novije teorije diskursa dovele u pitanje isticanjem njihova zajedničkog aspekta – semioloških aparatura koje proizvode značenje. (Ta razlika nije bila problem u mitskom pripovijedanju, sve do trenutka kad se postavlja granica između stvarnog i nestvarnog reda događaja, koji se ne smiju miješati.)

208

White naglašava da naracija nije samo forma u kojoj se pojavljuju povijesni sadržaji, ona već ima sadržaj, ona je sustav proizvodnje značenja što ga historiografija dijeli s književnošću i mitom. Naracija »već posjeduje sadržaj prije ma kojeg ostvarenja u govoru i pisanju«. ¹⁵ Nîz događaja po sebi ne sačinjava priču; stvarajući priču od kronološkog slijeda događaja koji po sebi nema smisla ni koherentnosti, povjesničar odabire činjenice – »priča« uvijek sadrži manje događaja nego nîz kojim operira. Povjesničar odabire između onoga što smatra važnim i nevažnim, ispušta neke događaje, naglašava i osvjetljuje druge, jedne približava središtu, druge odmiče, daje nekima status uzroka,

¹³ White osobito naglašava da je historiografija kakvu je danas poznajemo konstruirana u 19. stoljeću na »prirodnim« standardima istine i objektivnosti. U tom mišljenju, a i u cijelom njegovu radu, primjetan je utjecaj Nietzschea i, posebno, Foucaulta.

¹⁴ U svim esejima White redovno izraze kao »stvarno«, »činjenica«, »ono što se zapravo dogodilo« i sl. stavlja u navodnike, što pokazuje njegov odnos prema kategorijama koje se u historiografiji drže prirodnima.

¹⁵ Hayden White: *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1987, *Preface*, xi. Takav pristup naraciji znakovito najavljuje i sam naslov njegove knjige: *Sadržaj forme*.

drugima posljedice; nadalje, popunjava praznine u nizu uključujući i elemente za koje nema zadovoljavajuća objašnjenja, uključuje ih na osnovi vjerojatnosti pokušavajući objasniti »što je zapravo bilo«. Vršiti karakterizaciju, pridaje motive agensima, varira gledišta, odabire deskriptivne strategije – ukratko, služi se tehnikama koje se inače susreću u književnosti.

White neprestance ponavlja: konstruirajući priču od niza događaja, povjesničar konstruira određen tip priče (primjerice ep, farsu, tragediju, komediju), služeći se poznatim književnim konvencijama. Isti niz povijesnih događaja može se, bez štete po vrijednost odabranih činjenica, fabulirati na različite načine: ono što jedan povjesničar prikaže kao tragediju, drugi može prikazati kao farsu i svaki može tvrditi da je njegov prikaz »ono što je zapravo bilo«. Sukob između njih po Whiteu nije na razini činjenica, nego na razini na kojoj je ispričana priča konstruirana kao priča. Priča nije u samim događajima jer ni jedan događaj nije po sebi ni farsičan ni tragičan, o svakom se nizu povijesnih događaja može fabulirati onoliki broj priča koliki broj generičkih tipova zapleta nudi dana kultura. Povijesni događaji kao potencijalni elementi priče neutralne su vrijednosti, a hoće li biti tragični ili romantični, ovisi o povjesničarevoj odluci da ih fabulira prema zahtjevima jedne književne vrste radije nego druge. On odabire odgovarajući modus, a ni jednome se ne može reći da je vjerniji činjenicama.

Tip priče u kojem su figurirani događaji prepoznaje čitatelj (koji s povjesničarom dijeli zajedničke konvencije) kao kôd za razumijevanje predstavljenih činjenica: tip priče nije prazna forma, nego ono što daje događajima koherenciju i značenje. Različite fabulacije pridaju činjenicama različita značenja. Tip zapleta istovremeno određuje koji će događaji biti uključeni u priču, a koji će biti ispušteni (iako bi bili uključeni da je jedini kriterij za to njihovo pojavljivanje na povijesnoj sceni). Nema »doslovne prezentacije činjenica« jer svako je fabuliranje oblik figuracije.

Samo pripovijedanje nije dovoljno da bi se nešto smatralo historiografijom – potreban je, dakako, kritički uvid u izvore – ali događaji moraju biti ispričani, prikazani kao da posjeduju strukturu, red i značenje što ih nemaju kao običan niz. »A uvriježeno je mišljenje da bez obzira koliko je povjesničar objektivan u izvještavanju o događajima, bez obzira koliko je kritičan u ocjeni dokaza, koliko je točan u datiranju *res gestae*, njegov izvještaj ostaje nešto manje vrijedno od prave povjesnice ako nije uspio stvarnosti dati oblik priče.«¹⁶

¹⁶ White, *The Content of the Form*, str. 5. Hrvatski prijevod ovoga poglavlja knjige *The Content of the Form (The Value of Narrativity in the Representation of Reality)* naslovljen je *Vrijednost pripovjednosti u predstavljanju zbilje*, »Rival«, 1–2/1989, str. 130–143.

Uspoređujući forme anala, kronika i povjesnica, od kojih se u historiografiji prve dvije smatraju nižim stupnjem prikazivanja jer im nedostaje upravo pripovjedni aspekt, White zaključuje da su sami povjesničari od pripovijedanja stvorili vrijednost čija prisutnost djelu jamči »realističnost«. Ta vrijednost izrasta iz želje da događaji odražavaju »koherentnost, cjelovitost, potpunost i zaokruženost slike života koja jest i može biti samo imaginarna«. ¹⁷ Predstavlja li se svijet, pita se White, percepciji doista u obliku dobro ispričane priče, sa središnjim subjektom, početkom, sredinom i krajem, ili prije u obliku anala i kronika, kao slijed bez vidljivih zaključaka i završetaka? Naša je želja da se svijet pokaže spoznatljiv, uređen, završen i osmišljen – kao priča.

Za Whitea je izbor tipa priče ono što događajima daje značenje: kad čitatelj prepozna specifičnu vrstu priče (ep, tragediju, romansu), može prihvatiti značenje koje predstavljenim događajima pripisuje iskustva prisutna u književnim konvencijama. Čitatelj jedino tako može razumjeti same događaje, a strane i zagonetne stvari postaju mu shvatljivima i bliskima. Kad bi povjesnica bila (što je nemoguće), samo jezični model nekog niza događaja izvanjskog umu povjesničara, takva nam preslika ne bi ništa objasnila. Pripovijedanje u historiografiji nije samo reprodukcija, nego i kompleks simbola, ono upućuje na dva smjera – prema događajima koji su predstavljeni i prema tipu priče koji im daje značenje.

Odabir tipa zapleta povezuje White s odabirom načina argumentacije i ideološkog impliciranja što ga ima svaki prikaz povijesti te razvija svoj model analize historiografskih tekstova. Razlikuje četiri modusa zapleta: romanca, komedija, tragedija, satira; četiri načina argumentiranja: formističko, mehanističko, organističko, kontekstualističko te četiri načina ideološke implikacije: anarhizam, konzervativizam, radikalizam i liberalizam. ¹⁸ Među njima postoje međuovisnosti, ali ni jedan nije podređen nekom drugom. Dublji temelj pronalazi im White u samome jeziku: raspravu premješta iz problema činjenica u problem značenja, a značenje je u mogućim modalitetima jezika – u »dominantnim tropološkim strategijama kojima se nepoznatim i dalekim fenomenima daje značenje različitim načinima metaforičkih izjednačenja«. ¹⁹ Razlikuje četiri dominantna tropa: metaforu, metonimiju, sinegdohu i

¹⁷ White, *The Content of the Form*, str. 25.

¹⁸ U ovim je klasifikacijama vidljiv utjecaj Northropa Fryea, na čiju se *Anatomiju kritike* White često poziva.

¹⁹ Hayden White: *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1978, str. 72.

ironiju. Oni osiguravaju smjerove u kojima misao može ići težeći dati iskustvu značenje. Na temelju kombinacija načina zapleta, argumentiranja i ideologije koji imaju temelj u tropima, White razlikuje književne kodove historiografskih tekstova. Preko »objasnidbenih strategija« tekstovi postižu svoju uvjerljivost jer objašnjavaju nepoznato preoblikujući ga značenjskim obrascima što ih nude jezik i umjetnost.

Historiografski diskurs tako ima dvije razine: doslovnu, površinsku razinu činjenica, i dublju razinu značenja na koju upućuje figurativni jezik. Na konkretnim primjerima White pokazuje da jezična analiza diskursa otkriva puno više nego što je rečeno na površini (ono što je rečeno, neodvojivo je od načina kako je rečeno). Jezik je, bez obzira na autorovu namjeru da se koristi jednoznačnim i neutralnim izrazima, uvijek figurativan i projicira razinu značenja koje »postoji neovisno o samim 'činjenicama' i svakom eksplicitnom objašnjenju koje može biti ponuđeno na vanjskoj, čisto analitičkoj ili interpretativnoj razini teksta«. ²⁰

Najčešći prigovori na račun teorije Haydena Whitea jesu da vodi u opasnost profesionalnu historiografiju izjednačujući je s fikcijom, koncentrirajući se na jezični, a ne na činjenični aspekt teksta, te da relativizira vrijednost prikaza stvarnosti objašnjavajući razlike između pojedinih povijesnih prikaza kao »sukob konkurentnih naracija«. ²¹ White se ne pita čiji je prikaz bliži činjenicama jer smatra da razlike nemaju veze s njima, nego s uspješnošću pripovjedne strategije; citira i F. Jamesona koji kaže da pitanje nije čija je priča istinitija, nego tko ima moć učiniti svoju priču mjerilom što će ga drugi odabrati i živjeti po njemu. ²² Takvo shvaćanje, smatraju Whiteovi kritičari, vodi u krajnji relativizam, koji dopušta manipuliranje činjenicama sve dotle dok su predstavljene u koherentnoj pripovjednoj strukturi.

White odgovara kako ne smatra da historiografija izmišlja svoje predmete i ne poriče stvarnost referenta, nego tvrdi da je iluzija povjesničara ostvarivost vrijednosno neutralne i nepristrane prezentacije činjenica kao preslike »stvarnoga« stanja. Svaki se prikaz povijesti neizbježno koristi jezikom koji je figurativan i već sadrži značenje u svojim strukturama. Historijsko pripovijedanje ne širi lažna uvjerenja o prošlosti, nego je alegorijsko – preoblićuje događaje u uzorke značenja koje ni jedno doslovno prikazivanje ne može proizvesti. To ne znači da nema vrijednost iskaza o zbilji.

²⁰ Isto, str. 110.

²¹ White, *Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti*, str. 36–37.

²² White, *The Content of the Form*, str. 147.

White naglašava da spoznaja nije samo spoznaja prirodnih znanosti jer bi to značilo odricati umjetnosti bilo kakav uvid u zbilju: »Nije li moguće da je pitanje o pripovijedanju u raspravama historijske teorije uvijek naposljetku pitanje o ulozi imaginacije u proizvodnji specifično ljudske istine?«²³ Inzistiranje na realističnosti i objektivnosti u historiografiji za Whitea je nasljeđe 19. stoljeća, koje je takve zahtjeve postavljalo i književnosti, a upravo se književnim tehnikama devetnaestostoljetnog realizma služi historiografija (sveznajući pripovjedač, kronologija, cjelovit prikaz i uvid u svijet). Upozorava da su suvremena znanost i umjetnost odavno napustile stav da postoji samo jedna istinita perspektiva, jedan točan pogled na stvari, jedno značenje: prevladale su zastarjele koncepcije o svijetu koji je statičan i treba ga samo preslikati. Nema jednoga točnog uvida u »ono što se dogodilo«, nego mnogo različitih uvida koji nikad ne iscrpljuju cijelo polje fenomena. Nijedan prikaz nije vrijednosno neutralan ni u zapletu, ni u argumentaciji, ni u jeziku, koji je u cjelini »politički kontaminiran«.²⁴ Historiografija mora prepoznati svoje podrijetlo u imaginaciji, figurativnu vrijednost svoga prikaza koji se služi jezikom; to je neće odvesti u relativizam, smatra White, nego sačuvati od ideologije »ispravna« uvida u stvari »kakve zaista jesu«.²⁵

212

Američki povjesničar i teoretičar Dominick LaCapra polazi od istoga stava prema historiografiji kao i White te se okreće mogućnostima koje nudi književna teorija, pa ćemo se ovdje pozabaviti uglavnom razlikama među ovom dvojicom teoretičara. LaCapra također spočitava povjesničarima nezainteresiranost za ulogu jezika i pripovijedanja u svom poslu te vjerovanje u dokumentaran i objektivni model znanja koji je, po LaCapri, slijep za vlastitu retoriku. Kao i White, i on kritizira pristup koji u prošlosti vidi gotove činjenice dostupne oku i objašnjenju povjesničara, činjenice koje je moguće objektivno sagledati.²⁶ Bavljenje pitanjem retoričkih struktura

²³ White. *The Content of the Form*, str. 57.

²⁴ Isto, str. 78.

²⁵ V. Biti primjećuje da takve interpretacije, umjesto da pobijaju zahtjev za univerzalnom valjanosti, promiču novi univerzalni zahtjev; tvrde da su »sve povijesti ništa drugo doli pragmatički determinirani performativi« pa je u tom slučaju i sama ta tvrdnja performativ koji nije opunomoćen na istinu, a postavlja se opet kao univerzalna vrijednost: »Sprečavajući svaku od postojećih povijesti da vlada drugima, partikularisti ustvari pokušavaju sve njih održati pod nadzorom.« (Biti, *Upletanje nerečenog*, str. 178)

²⁶ »The lack of attention to the problem of rhetoric, or the simple dichotomy between science and rhetoric, induces a tendency to perceive rhetoric as 'merely' rhetorical and to understand scientific truth in terms of a rather blind rhetoric of anti-rhetoric. This tendency, which defines science as the adversary or antithesis of rhetoric, has often been conjoined with

može omogućiti »bolje razumijevanje složene veze između znakova i njihove uporabe ne uzimajući u obzir samo prošlost, nego i diskurs samoga povjesničara.«²⁷

LaCapra želi uspostaviti historiju kao dijalog između povijesti i onih koji na ma koji način sudjeluju u njezinu istraživanju, a ne želi da ona bude »mitologizirano mjesto za neke preddiskurzivne slike 'stvarnosti'« ili »neopozitivističko pastorče društvenih znanosti«,²⁸ kritizirajući time socijalnu historiju, a posebno, po LaCapri, njezino jednodimenzionalno čitanje teksta i konteksta, odnosno redukciju tekstova na predstavljanje ili puki simptom zbilje.²⁹ LaCapri je problematičan način na koji povjesničari koriste tekstove kao dokumente u rekonstrukciji »zbilje« ili »širega konteksta« (pojmovi koje on uvijek donosi u navodnicima) i pokušava pronaći način na koji se »potrebne sastavnice dokumentarističkog modela, bez kojega bi historiografija bila neprepoznatljiva, mogu udružiti s retoričkim postupcima u širem, 'interaktivnom' razumijevanju historijskoga diskursa.«³⁰ Retorika, po LaCapri, ruši ideju monološkog pristupa prošlosti kakav jamči istinu i ovladavanje objektom znanja. Historiografija treba biti, s jedne strane, dijaloška razmjena s prošlošću, a s druge strane sa svima koji se njome bave, a povjesničar ne smije zaboraviti da izvori kojima se bavi nisu prazne ploče, nego su već prošli kroz interpretacije njegovih prethodnika.³¹ Sve čime se povjesničar bavi predstavlja svojevrsan tekst prošlosti: time LaCapra dolazi do problema čitanja tekstova i upozorava na tekstualnu dimenziju dokumenta i svih izvora kojima se povjesničar bavi. Oni nisu tek »jednostavni izvori

a defense of a 'plain style' that attempts or pretends to be entirely transparent to its object. It is not uncommon to observe that the anti-rhetoric of plain style or, more elaborately, of 'scientificity' is itself a self-denying quest for certain rhetoric, a rhetoric unadorned by figures, unmoved by emotion, unclouded by images, and universalistic in its conceptual or mathematical scope. It is less common to construe this quest in a self-reflexive way that raises the question of the rhetoric of transparency in coming to terms with certain issues. For this quest may be as dubious in its intellectual foundations as it is in its sociopolitical implications.« (Dominick LaCapra: *History and Criticism*, Cornell University Press, Ithaca – London 1985, str. 42)

²⁷ Isto, str. 42.

²⁸ Isto, str. 10.

²⁹ Usp. Dominick LaCapra: *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language*, Cornell University Press, Ithaca – London 1983, str. 24.

³⁰ LaCapra, *History and Criticism*, str. 35.

³¹ U inzistiranju na dijalogičnosti prošlosti i na dijalogičnu pristupu pisanju vidljiv je Bahtinov utjecaj na LaCapru.

informacija na razini analize sadržaja«. ³² Proučavanje prošlosti za njega je u nekom smislu uvijek proučavanje jezika, premda se ne priklanja gledanju svijeta samo kroz jezik, jednako kao ni svodenju jezika na odraz svijeta.

LaCapra se, kao i White, priklanja književnoj teoriji, ali ide i dalje od Whitea slijedeći Derridu te »osporava i prividno jedinstvo prošlosti i prividni logični slijed u povijesnim naracijama koje tu povijest opisuju«. ³³ Smatra da White, kao i pozitivisti, želi čvrsto polazište za objašnjavanje onoga što se smatra poviješću; dok ga pozitivisti nalaze u po njima objektivnoj društvenoj ili političkoj stvarnosti, White ga smješta u trope. Potraga je za koherencijom, po LaCapri, nešto što iskrivljuje složenost povijesnog iskustva. Jednako mu je neprihvatljivo suprotstavljanje teksta i konteksta, pri čemu se naglašava realnost konteksta jer, po njemu, kontekst ne postoji kao predlingvistička stvarnost koju tekst odražava: tekst oblikuje kontekst i prošlost se pojavljuje u obliku tekstova. ³⁴ Kontekst treba čitati kao vrstu teksta, a u tome imaju ulogu književne teorije i sama književnost, koja nudi drukčije modele čitanja i pisanja od klasične historiografije. ³⁵

Kritičari mu, kao i Whiteu, zamjeraju relativizam, a LaCapri pritom i izbacivanje zbilje iz historije, zbilje koju on naziva »zbiljom«. LaCapra odgovara da ne niječe postojanje konteksta izvan teksta, ali smatra da nikakva materijalna pojava ne stoji izvan simboličkih značenja, da je sve njima predstavljeno i protumačeno: zbilja se ne može smjestiti negdje iznad tumačenja niti izmaknuti smislu simbola kojima se predočava. ³⁶ Povjesničari se ne trebaju odreći koncepata reda, ali ne smiju ih tretirati kao gotovu činjenicu.

214

³² LaCapra, *History and Criticism*, str. 35.

³³ Lloyd S. Kramer: *Književnost, kritika i historijska imaginacija: književni izazov Haydena Whitea i Dominicka LaCapre*, u: Lynn Hunt (ur.): *Nova kulturna historija*, str. 144–181, ovdje str. 150.

³⁴ Usp. LaCapra, *History and Criticism*, str. 128.

³⁵ U jednom od poglavlja knjige *History and Criticism – History and the Novel* – predlaže povjesničarima da se od polja društvenih znanosti, iz kojih su dosad posuđivali, okrenu književnoj teoriji i književnosti, konkretno romanima, koje ne treba čitati tek kao izvor ili prozor u život prošlosti jer je u tom pristupu fokus samo na sadržajnom aspektu, nego kao različite uporabe jezika koje na različite načine dolaze u vezu s kontekstom, a takvo čitanje uključuje povjesničara u razmjenu s prošlošću preko čitanja tekstova. Time bi i klasičan model pisanja historiografije, u kojem se inzistira na objektivnosti i impersonalnosti, bio razotkriven, ali i obogaćen drukčijim, književnim modelima pisanja. Usp. LaCapra, *History and Criticism*, str. 115–135.

³⁶ Usp. LaCapra, *Rethinking Intellectual History*, str. 255.

Sva ova promišljanja o odnosima između književnosti i historiografije, ulozi jezika i književnih konvencija u historiografiji, služe kao poticaj za pristup historiografiji iz drukčijega kuta. Više nego konkretni model,³⁷ ove teorije nude spoznaju da je svaki historiografski tekst i jezična tvorevina te da su jezik, zaplet, priča i načini na koje je nešto rečeno neodvojivi od sadržaja.

3. PAUL RICŒUR: *METAFIZIKA NARATIVNOSTI*³⁸

Žarišno pitanje u raspravama – odražavaju li diskursi entitete ili ih stvaraju, pripovijedaju li historijske priče o događajima izvan sebe ili ih konstruiraju pripovijedanjem, postoji li priča u događaju ili događaj tek u priči – sadrži zapravo dvije krajnosti, a obje reduciraju problem. Prva krajnost zanemaruje interpretativni karakter jezika i pripovijedanja (White bi rekao predinterpretativni), a druga niječe postojanje zbilje izvan teksta. Naratološki je pristup upozorio na važnost jezika i pripovjednih konstrukcija u povjesničarevu poslu, ali doveo i do njegove, jezične, apsolutizacije. Postalo je jasno da naracija u sebi sadrži modele objašnjavanja, ali mnogi autori upozoravaju na to da su fikcija i historija usmjerene jedna na moguće, a druga pak na zbiljsko – sa svim mijenama shvaćanja zbiljskog koje postoje u povijesti pisanja. Pojedini autori, kakav je, primjerice, Michel de Certeau, suprotstavljaju se shvaćanju o književnim postupcima koji determiniraju historiju te upozoravaju da historiografija obuhvaća dvije sastavnice, zbilju i diskurs, da treba proučavati njihov odnos, ali se ne odreći ispitivanja zbilje i usredotočiti isključivo na ispitivanje vlastitoga postupka.³⁹

Među onima koji nastoje pronaći ravnotežu u raspravi o ulozi naracije u historiografiji, ali pokušavajući prodrijeti do same prirode naracije i njezinih mogućnosti, najznačajnije mjesto svakako pripada francuskom filozofu Paulu Ricœur. Njegovo opsežno istraživanje dviju glavnih vrsta naracije, historijske i fikcionalne, u trosveščanoj knjizi *Temps et récit (Vrijeme i pri-*

³⁷ Premda je White praktično primijenio svoj model analize zasnovan na kombinaciji modusa zapleta, argumentacije, ideološke implikacije i dominantnih tropa na proučavanje historiografskih djela iz 19. stoljeća u svojoj knjizi *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1973.

³⁸ Sintagma je Whiteova, tako je naslovljen jedan od eseja u njegovoj knjizi posvećen Ricœur: *The Metaphysics of Narrativity: Time and Symbol in Ricœur's Philosophy of History*, u: *The Content of the Form*, str. 169–184.

³⁹ Usp. Gross, *Suvremena historiografija*, str. 340–412.

povjedni tekst, 1983–1985), najveća je dosad sinteza promišljanja o relacijama između historiografije i književnosti.⁴⁰ Ricœur analizira rezultate dvaju spomenutih pristupa ovom pitanju, nenarativnog i narativističkog, i nalazi da su oba manjkava: prvi jer poriče narativni karakter historije, a drugi jer ju izjednačuje s fikcionalnom pričom. Najprije ispituje pokušaje (prije svega u francuskoj historiografiji) udaljavanja historiografije od pripovjedne forme,⁴¹ a u svojoj analizi reprezentativnih djela tog smjera (kakva su Braudelova i Le Goffova) pokazuje da čak i u historiji koja naizgled potpuno odbacuje naraciju u dubinskom sloju postoje strukture zapleta ili, kako ih Ricœur naziva, kvazizaplet, kvazilikovi i kvazidogađaji.⁴²

U historijskoj znanosti, po Ricœur, susreću se (i katkad sukobljavaju) objašnjenje (po uobičajenu shvaćanju svojstveno prirodnim znanostima) i kompetencija razumijevanja pripovjednih procesa. Stoga nastoji ispitati kako objašnjenje funkcionira u pripovjednom procesu upućujući pritom na predstavnike naratoloških teza (Arthur Danto, Hayden White, Paul Veyne), koji tvrde da pripovijedati već znači tumačiti te da su pripovjedni objasnidbeni modeli alternativa znanstvenim modelima.⁴³ Ali ma koliko mu bio blizak, narativistički koncept po Ricœur ne zahvaća pravu prirodu odnosa historiografije i književnosti. Ricœur se protivi svođenju historije na jednu vrstu priče i čini mu se da narativističke teze ne ostvaruju u potpunosti svoj cilj »utoliko što objašnjavaju samo one oblike istoriografije čiji je odnos prema priči neposredan, dakle vidljiv.«⁴⁴ Smatra da ne uvažavaju u punoj mjeri specifičnost historije u pripovjednome polju te da im je glavni nedostatak »što nisu dovoljno uzele u obzir transformacije koje su udaljile savremenu istoriografiju od jednog naivno pripovednog pisanja«,⁴⁵ premda su uspjele u potpunosti primijetiti da »historijski karakter istorije jedino biva očuvan posredstvom veza, ma kako slabe i skrivene one bile, koje i dalje povezuju

216

⁴⁰ Za usustavljen pregled temeljnih pojmova Ricœurove hermeneutike teksta (napose biblijskoga) v. Jadranka Brnčić: *Perspektive Ricœurova tumačenja biblijskoga teksta*, doktorska disertacija (Rk. Filozofski fakultet u Zagrebu), Zagreb 2007.

⁴¹ Pol Riker: *Vreme i priča*, 1. tom, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1993, str. 121–155.

⁴² Isto, str. 263–288. Osim dubinske pripovjedne strukture koju on uočava, napomenimo opet kako je i površinski sloj, Braudelova rečenica i izbor riječi, pod utjecajem pripovjedača.

⁴³ Isto, str. 155–225.

⁴⁴ Isto, str. 119.

⁴⁵ Isto, str. 291–292.

istorijsko objašnjenje s pripovednim razumevanjem, uprkos epistemološkom rezu koji razdvaja prvo od drugog«. ⁴⁶

Ricœur neprestance naglašava da njegovu tezu o pripovjednom karakteru historije ne treba poistovjećivati s obranom pripovjedne historije u onom obliku kojem su se usprotivili zagovornici totalne i nenarativne historije. Ali »kad bi istorija prekinula svaku vezu s našom *osnovnom sposobnošću da pratimo neku povest* i s kognitivnim procesima pripovednog razumevanja [...], ona bi izgubila svoj distinktivni karakter u okviru društvenih nauka: prestala bi da bude istorijska«. ⁴⁷ I historija najudaljenija od pripovjedne forme povezana je s pripovjednim razumijevanjem jednom »izvedenom vezom«. ⁴⁸ Ricœur stoga premješta težište istraživanja: bavi se pripovijedanjem, ali ne pripovijedanjem koje treba protjerati iz historije kako bi ona bila znanstvena, a ni historijom kao oblikom priče, nego pripovijedanjem kao objedinjujućom osobinom obiju svojih velikih grana: historije i fikcije. Samo povezano analiziranje historijske i fikcionalne naracije, po Ricœuru, može dovesti do rezultat. Pritom je naratološka analiza proširena u odnosu na područje koje su zahvaćali predstavnici naratoloških teza: Ricœur se ne zadržava samo na analizi pripovjednih postupaka (na polju konfiguracije što ga on označava terminom *mimesis II*), nego na povezanosti naracije i temporalnosti, što je osnovno polazište njegova rada.

Sada, zapravo, dolazimo na početak *Vremena i pripovjednoga teksta*: naracija poetskim putem, umjesto spekulativnim, razrješava najveću ljudsku tajnu: tajnu vremena, trajanja i smrti. Ta uloga zajednička je i historijskoj i fikcionalnoj naraciji, premda one to čine na različite načine i različitim sredstvima. Da bi uspostavio svoj model, »krug« ili lûk između naracije i temporaliteta, Ricœur započinje »čitanjem« dvaju velikih djela tradicije: XI. knjige *Ispovijesti* Aurelija Augustina, koja govori o aporiji vremena, i Aristotelove *Poetike*, koja govori o procesu gradnje zapleta.

Počinja od Augustinova pokušaja da na spekulativan način razriješiti tajnu vremena. Augustin polazi od dvaju pitanja, pitanja o mjerenju vremena i, budući da se mjeri samo ono što jest, pitanja o bitku i nebitku vremena: »vrijeme nema bića, jer budućnost još nije, prošlost više nije, a sadašnjost

⁴⁶ Isto, str. 292.

⁴⁷ Isto, str. 117. Isticanja su autorova.

⁴⁸ Isto, str. 117.

neprestano protiče«,⁴⁹ ali činjenica da o njemu govorimo, uporaba jezika, opire se tezi o nebiću. Augustin zato određuje prošlost i budućnost kao pamćenje i očekivanje, koji su zapravo modaliteti sadašnjosti: postoje, ali kao »vremenska svojstva koja mogu postojati u sadašnjosti«. ⁵⁰ Nalaze se u duši (koja Augustinu označava um), i »kakvi god bili (budući i prošli događaji), nisu drugačiji nego sadašnji«. ⁵¹ Pamćenje i očekivanje slike su u duhu. Tako Augustin dolazi do svoje koncepcije o trostrukoj sadašnjosti: »Tri su vremena, sadašnje u prošlosti, sadašnje u sadašnjosti, sadašnje u budućnosti. Ona su naime u mojoj duši kao neke tri stvari i drugdje ih ne nalazim.«⁵² Potom Augustin odgovara na prvo pitanje, o mjeranju vremena, i dolazi do toga da je vrijeme »rastezanje same duše«, ⁵³ a mjeranje vremena događa se u duši, mjeri se dojam što su ga ostavile stvari koje su prošle, a koji je sadašnji. Duh je rastegnut između očekivanja, pamćenja i sadašnje pažnje, i to je njegova vremenska aktivnost. To je rastezanje razdor koji se neprestano uvlači u srce trostruke sadašnjosti: razdor između sadašnjosti prošlosti, sadašnjosti sadašnjosti i sadašnjosti budućnosti – *distentio animi*. Taj razdor Augustin suprotstavlja jednoj sadašnjosti koja nema ni prošlosti ni budućnosti – vječnoj sadašnjosti. Vječnost se ne izvodi od vremena (kao vrijeme koje neprestano traje), nego mu se suprotstavlja: vrijeme ima »pečat ontološkog nedostatka«, ⁵⁴ nedostatak je vječnosti »manjak koji se osjeća u središtu vremenskog iskustva«. ⁵⁵ Doživljaj vremena kao rastegnutosti prožet je negativnošću, ali on pojačava i produbljuje osjećaj nedostatka postojane vječne sadašnjosti, a, s druge strane, osjećaj za postojanje vječnosti produbljuje osjećaj vremena. Augustinov *intentio in distentio* dijalektika je vječnosti i vremena, usredotočenosti i rastrganosti, kretanje duše između intencije da dosegne nepomičan mir i njezine distencije, rastegnutosti, koja proizvodi vrijeme – a u vremenu, zapravo, i percepciju sebe. Augustinova analiza ne donosi ukidanje temporalnosti, nego njezino produbljivanje. Ricœur tako upućuje na aporiju koju proizvede svaki spekulativan pristup tajni vremena,

⁴⁹ Isto, str. 15–16. Citate *Ispovijesti* prevoditelji Ricœura preuzeli su iz izdanja Kršćanske sadašnjosti, Zagreb 1987, prev. Stjepan Hosu.

⁵⁰ Pol Riker: *Vreme i priča*, str. 19.

⁵¹ Isto, str. 20.

⁵² Isto, str. 21.

⁵³ Isto, str. 26.

⁵⁴ Isto, str. 36.

⁵⁵ Isto, str. 40.

aporiju između kozmološkoga poimanja vremena, kao vremena u prirodi, neovisna o ljudskom umu, i fenomenološkog poimanja vremena koje se, augustinovski, nalazi u duši i samo u njoj.

Kao jedini odgovor, ali ne spekulativan nego poetski, simbolički, Ricœur vidi pripovjednu aktivnost, građenje zapleta kao postupak koji »oslobađa aporiju besmisla s kojim se dodiruje«. ⁵⁶ Pri čitanju Aristotelove *Poetike* u zapletu vidi obrnutu sliku Augustinove *distentio animi*: čin građenja zapleta pobjeda je sklada nad neskladom, suglasja nad nesuglasjem. Aristotelov *mythos* ističe suglasje, opisano pomoću tri obilježja: završenosti, cjeline i prikladne veličine, ali ideja cjeline, nečeg što ima početak, sredinu i kraj, nije uzeta iz iskustva, nego je posljedica građenja zapleta. Zaplet je model suglasja, ali Ricœur napominje da Aristotelova teorija ne tvrdi da priča uspostavlja sklad tamo gdje postoji samo nesklad. Jednostrano je postavljati sklad samo u priču, a nesklad u temporalnost. Zaplet je model »nesuglasnog suglasja«: nesuglasno suglasje i suglasno nesuglasje postoje i u ravni priče i u ravni vremena. ⁵⁷

Ricœur povezuje svoja čitanja Augustina i Aristotela te uspostavlja krug između priče i temporalnosti. Između djelatnosti pripovijedanja i vremenskoga karaktera ljudskog iskustva postoji suodnos koji, po Ricœur, nije slučajna: vrijeme postaje ljudsko vrijeme u onoj mjeri u kojoj je pripovjedno organizirano i pripovijedanje dobiva puno značenje kada postane uvjet vremenskoga postojanja. ⁵⁸ Kako bi riješio problem odnosa između vremena i pripovjednog teksta, uspostavlja mimetički lûk u kojemu građenje zapleta (označeno kao mimesis II) ima posredničku ulogu između jednoga stupnja iskustva (mimesis I, koji prethodi zapletu) i drugoga, koji dolazi iza zapleta (mimesis III). Prvi je mimesis određen kao pred-poimanje svijeta djelovanja i bivanje »u« vremenu (intratemporalnost). Mimesis II je »carstvo kao da«, ⁵⁹ čin konfiguracije, svijet zapleta koji izvlači smislenu povijest iz mnoštva raznovrsnih događaja ili slučajeva i preobražava ih u priču; »relacija iz i u određuje zaplet kao posrednika između događaja i ispričane povijesti«. ⁶⁰ Događaj mora biti nešto više od pojedinačne dogodovštine, povijest mora biti nešto više od pukoga nabranjanja događaja – ona ih mora organizirati u

⁵⁶ Isto, str. 15.

⁵⁷ Isto, str. 96.

⁵⁸ Isto, str. 73.

⁵⁹ Isto, str. 87.

⁶⁰ Isto, str. 88. Isticanja su autorova.

inteligibilnu cjelinu da se možemo pitati što je njezina »tema«. Građenje zapleta postupak je koji iz obična slijeda događaja izvlači konfiguraciju. Ovaj postupak odražava paradoks vremena i razrješava ga. Ali Ricœur se ne zaustavlja na ovome stupnju, nego zaplet određuje kao posrednika između dvaju iskustava postojanja: priča ima svoj smisao tek kad se ponovo postavi u vrijeme »djelovanja i patnje«, u mimesis III, koji označava onu točku u kojoj se susreću svijet teksta i svijet čitatelja ili slušatelja.⁶¹ Tako dolazi do ključne uloge zapleta, a to je refiguracija vremena, čin recepcije u kojemu je naše razumijevanje svijeta i vremena obogaćeno (mogli bismo reći i preobraženo) spoznajama sadržanima u samoj naraciji, koje mijenjaju naše iskustvo svijeta i percepciju sebe u njemu. Ricœur kaže da nije moguće zamisliti ljudsku kulturu u kojoj se ne bi znalo pripovijedati,⁶² pa se prirodno zapitati što je to tako važno što izražava priča. Odgovor je, po njemu, osvjetljavanje aporije vremena, koja najviše zaokuplja čovjeka jer je biće u vremenu, a istodobno rastrzano u vremenu. Čin građenja zapleta osvjetljava tajnu vremena, ljudskoga bivanja u svijetu i, konačno, smrti, ali posredno, simbolički, jer se izravno ne može izraziti.

220

Odgovori na filozofske spekulacije o vremenu mogu se, po Ricœur, naći u okviru poetike pripovijedanja, ali takve koja uzima u obzir specifičnosti historiografskih i fikcionalnih tekstova te njihov odnos prema doživljajnom, fenomenološkom i kozmičkom vremenu. Nakon uspostavljanja modela kreće u opsežnu analizu jedne i druge grane naracije, historijske i fikcionalne, te u propitivanje njihova odnosa prema enigmatičnom vremenu. On ne svodi historiografiju na fikciju i ne ukida razlike među njima, ali obje promatra kao oblike naracije koji refiguriraju temporalnost: premda im je primarni referent različit (realno/imaginarno), imaju isti konačni referent, a to je iskustvo vremena. Pronalazi razlike: historiografiji je red događaja nametnut, ona polazi od svijeta prakse i konstruira tekst koji se na taj svijet odnosi, događaje izabire iz postojećih činjenica i ne izmišlja ih, zadaća joj je objektivno izlagati, a objašnjenja su joj eksplicitna. Međutim, unatoč razlikama i historiografija i fikcija podrazumijevaju pripovjednu kompetenciju, našu sposobnost da slijedimo priču.⁶³ I jedna i druga, svaka na svoj način, imaju kao krajnju svrhu osvjetljavanje iskustva vremena: historiografija je ponovno

⁶¹ Isto, str. 95.

⁶² Isto, str. 58.

⁶³ Ricœur napominje: ono što je zajedničko historijskoj i fikcionalnoj naraciji jesu postupci konfiguracije, koje je označio kao mimesis II, a ono u čemu se razlikuju nema veze s narativnim strukturama, nego sa zahtjevom za istinitošću, koji smješta u mimesis III. Usp.

ispisivanje fenomenološkoga vremena na pozadini kozmološkoga, što ih povezuje i ublažava napetost među njima, a fikcija je mogućnost ispisivanja zamišljenih varijacija fenomenološkoga vremena koje može, ali ne mora, podrazumijevati i kozmološki shvaćeno vrijeme, u čemu je njezin doprinos razrješenju vremenske aporije. Povijesno vrijeme tako je poveznica između psihičkog i kozmološkog, humaniziranje kozmološkog vremena. Svaka na svoj način, ali u konačnici srodno, historijska i fikcionalna naracija sudjeluju u refiguraciji vremena. Pritom je najznačajnije to što pojam refiguracije u Ricœura ne uključuje samo referencijalan odnos prema stvarnosti, nego i transformacijski: podrazumijeva preobražavanje stvarnosti procesom čitanja, dolazak do iskustva spoznaje stvarnosti i nas samih. Identitet on razumijeva kao narativni identitet: čovjek spoznaje svijet i sebe posredstvom simboličke strukture priče.

Odnos između historiografije i književnosti kružan je: posuđuju jedna od druge, služe se jedna drugom kako bi preobrazile vrijeme, i taj odnos Ricœur naziva prepletanjem,⁶⁴ fikcionalizacijom historije i historizacijom fikcije. Upozorava da imaginacija nema samo ulogu u historijskoj priči, nego i u opažanju prošlosti: kretanje po prošlosti ostvaruje se imaginacijom. Ona ima posrednički karakter u predstavljanju prošlosti. Historijske su konstrukcije rekonstrukcije koje prati čin »predstavljanja sebi da«. Historijsko pisanje nije »vidjeti kao«, nego »predstaviti sebi da« i ne pridružuje se historijskoj spoznaji izvana, nego čini jedno s njom.⁶⁵ Fikcionalna priča, s druge strane, oponaša historijsku: ispričati što god znači ispričati »kao da se dogodilo«. Tako Ricœur ne odvađa težnje fikcionalne naracije od onih historijske naracije, nego želi »svaku razumjeti u odnosu prema drugoj«.⁶⁶

Historijska naracija za Ricœura je simbolički diskurs čija primarna snaga ne proizlazi iz informacijskog sadržaja ni iz retoričkog efekta. Pričajući priču povjesničar nužno razvija zaplet, on simbolizira događaje posredujući između njihova statusa događaja »u vremenu« i povijesnosti kojoj pripadaju, a čije se iskustvo može izraziti samo posredno. Naracija za Ricœura nije samo kôd ili objašnjenje, nego sredstvo simbolizacije bez kojega nema značenja niti iskustva vremena, koje je po sebi enigma. U ovome vidi Ricœur i snagu

Paul Ricœur: *Time and Narrative*, vol. 2, The University of Chicago Press, Chicago – London 1985, str. 3.

⁶⁴ Hrvatski prijevod ovoga poglavlja knjige *Temps et récit* naslovljen je *Preplitanje historije i fikcije*, »Quorum«, 4/1990, str. 236–247.

⁶⁵ Usp. Ricœur, *Preplitanje historije i fikcije*, str. 236–247.

⁶⁶ Ricœur, *Time and Narrative*, str. 160.

klasičnih historijskih djela koja u svom znanstvenom pristupu nisu više aktualna, ali fasciniraju kao rezultati ljudske potrebe da rasvijetli tajnu vremena. Temporalnost je zagonetka koja se ne može riješiti čistim razumom i znanstvenim objašnjenjem, nego simboličkim mišljenjem; historiografija je uvijek vrsta poetskoga govora koji govori i doslovno, ali želi razotkriti i dublju istinu iza samih događaja.⁶⁷

HISTORIJSKA NARACIJA I ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI

Rasprave o ulozi jezika i pripovijedanja u historiografiji nisu, naravno, znanstvena novost. Status historiografije kao objektivne rekonstrukcije prošlosti propituje se još u prvoj polovici 20. stoljeća, a od 70-ih naovamo teoretičari poput Whitea i LaCapre, koji su tradicionalnu historiografiju stavili pod povećalo postmodernističke misli, samo su zaoštrili problem. Narativna se historiografija u praksi održala, ali ne bez stečevina kojima je historijska znanost obogaćena pojavom socijalne i kulturne historije i njihove suradnje s različitim znanstvenim disciplinama. Teorijsko i praktično bavljenje poviješću polako se prestaje kretati između krajnjih točaka – mišljenja da je povijest tek priča koju sebi pričamo o prošlosti te tradicionalizma obilježena strahom da bi radikalnost prvog mišljenja mogla uzdrmati sâm smisao bavljenja poviješću i mogućnost njezina razumijevanja.

Ovaj pregled ideja reprezentativnih autora što su se bavili ulogom naracije u historiografiji želi podsjetiti na važnost samog pitanja: shvaćanje povijesti i pisanje o njoj ključno je za način na koji neka zajednica razumijeva sebe i svoju ulogu u svijetu. P. Ricœur identitet vidi kao narativni identitet,

⁶⁷ Jedan je od paradoksa razvedena i interdisciplinarna polja teorije i to što se teoretičari historije pozivaju na lingvistiku i književnu teoriju, dok se one u novije vrijeme, zajedno s donedavno ahistorijskom antropologijom, sociologijom, i drugim društvenim znanostima, pozivaju na – povijest, u smislu spoznaje da su objekti njihova proučavanja povijesni. Teorija želi uspostaviti veze s poviješću pa se tako u novije vrijeme različitim teoretičarima spočitava upravo nepovijesnost; to je zamjerka koju primjerice L. Davis upućuje na račun Ricœurove teorije (usp. Lennard J. Davis: *Zgusnuti zapleti: povijest i fikcija*, u: Vladimir Biti (ur.): *Suvremena teorija pripovijedanja*, Globus, Zagreb 1992, str. 341–371). J. Culler pozabavio se teoretičarima koji optužuju kritiku i teoriju da su nepovijesne i da bježe od stvarnih pitanja te zanemaruju političke posljedice, a u takvim se optužbama često pozivaju na Foucaulta: Culler upozorava da Foucault »ne vodi u Povijest ili Stvarnost nego u povijesti, ne u stvarne uvjete nego u povijesti termina, kategorija i postupaka« (Jonathan Culler: *Pozivanje na povijest*, »Quorum«, 4/1990, str. 276–284, ovdje str. 280).

oblikovan i izražen pomoću priče: čovjek spoznaje vrijeme, sebe i svijet pomoću simboličke strukture zapleta. Pripovijedanje je prirodan način razumijevanja sebe u svijetu i svog identiteta u opreci prema drugima. Pripovjedni modeli kojima se koristi historiografija, neodvojivi su od njezina sadržaja i ciljeva koje želi ostvariti. Promjene u pripovjednim tehnikama izraz su promjena u promatračkoj svijesti i načinu na koji ona doživljava, oblikuje i prenosi prošlost. Pripovjedni postupci sudjeluju u stvaranju izvještaja o prošlosti i našega mišljenja o njoj, na čemu u konačnici i temeljimo svoj identitet. Proučavanje pripovijedanja stoga može biti jedan od pristupa proučavanju historiografskih tekstova: oblikovanje identiteta neke zajednice i njezino viđenje sebe kroz viđenje prošlosti može se otkrivati i osvještavati i proučavanjem pripovjednih modela kojima se koriste pojedini tekstovi, u čemu znanost o književnosti, konkretnije naratologija, ima puno prostora za rad.

Znanost o književnosti uključena je u pristup teoretičara poput Whitea i LaCapre, kako u teorijski tako i u praktični dio njihova rada, na poprilično isključiv način, ali potreban kako bi se upozorilo na zanemarena pitanja i načela što su se u historiografiji držala prirodna. Međutim pristup historiografiji iz kuta znanosti o književnosti ne znači poistovjećivanje historiografije s književnošću, nego može biti plodonosan i pružiti uvide koje ne pruža pristup historijske znanosti. Može i s drugim pristupima surađivati na pokušaju da bavljenje prošlošću i vlastitim identitetom postane svjesno svojih postupaka i metoda, a time i odgovornije. Osobito bi to trebalo biti važno i aktualno na prostorima gdje živimo, gdje su povijest i pisanje o njoj možda više nego ikad užareno polje borbe koje određuje i naš način postojanja u sadašnjosti.

Summary

NARRATION IN HISTORIOGRAPHY. THEORETICAL ASPECTS

The paper questions contemporary views on the role of language and narrative structures in historiographic representations of reality. Although somewhat simplified, four theoretical approaches (with practical applications) to this problem are considered, since it has been, for the last thirty years, an important topic of international discussions among theoreticians of history and literature. The first, traditional approach, considers language and narration as neutral instruments for presenting the real facts; the second, non-narrative approach, rejects historiography of narrative kind as novelistic and mythical; the third, narrative approach, considers historiography as an aspect of literary practice, and the fourth approach attempts to provide an insight into a specific role and power of narration in representations of reality. The paper also considers similarities and differences between particular authors and attempts to figure out possible ways of analyzing historiographic texts as narratives.